

ОВЛАДЯВАНЕ НА ПОНЯТИЙНАТА СИСТЕМА И МЕТАФОРИЧНИТЕ ПОНЯТИЯ НА ЧУЖДЪО ЕЗИК – ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ

Милка Хаджикотева

Нов български университет, София

The article discusses conceptual fluency in a foreign language, in this case English, and is divided in three parts. Firstly, it discusses some theoretical aspects of conceptual fluency theory with view to the successful acquisition of the lexical and semantic system of a foreign language. Secondly, it overviews some of the procedures, analyses and results of a case study carried out by the author in a group of students at level B1-B2 according to the CEFR in 2007 - 2008. Based on the results, last but not least, the article offers some practical ideas and methodological techniques to help students use more successfully metaphorical expressions typical of the conceptual system underlying a foreign language.

Настоящата статия разглежда овладяването на понятийната система и метафоричните понятия на чужд език, в случая английски език, като се спира на три основни момента. В началото се дискутират някои теоретични ракурси на овладяване на понятийната система на чужд език в светлината на успешното овладяване на цялостната лексикална и семантична система на чужд език. Следва кратък преглед на процедурите, анализа и резултатите от проведено от автора през академичната 2007-2008 г. практическо изследване в група студенти на ниво B1-B2 според Европейската езикова рамка. Позовавайки се на направените изводи, статията предлага някои практически идеи и методически техники за развиване усета на обучаваните за използване на типични за английския език метафорични изрази, подчинени на понятийната система, действаща в езика.

Теоретични ракурси на проблема

При споменаване на понятийната система, характерна за един език, както и понятийното му овладяване, неизбежно следва да се разясни ролята на метафорите и метафоричните изрази, използвани от носителите на езика. И ако преди края на миналия век метафората (гр. *metaphora* – пренасяне) е смятана за една от най-разпространените тропи в художествената литература, при която черти на един предмет се пренасят върху друг предмет въз основа на прилика, свързваща прякото и преносното значение на думите; пренасят се черти на човек върху вещи от околната среда и обратно или свойства от един предмет се приписват на друг вследствие на подобие или сходство,

то от 70-те години на XX век започва да се акцентира върху глобалното значение на метафората в дефиницията на Аристотел в “За поетическото изкуство”, (1975, гл. 21, с. 91): “Метафората е пренасяне на чуждо име върху даден предмет – или от род върху вид, или от вид върху род, или от вид върху друг вид, или по аналогия”, т. е. метафората, или по-скоро принципът на функциониране на метафората, започва да се разглежда в светлината на основополагащ принцип в езиковата употреба.

За по-голяма яснота са приложени и няколко примера за функционирането на принципа на използване на метафори в наименоуването на някои животински видове в английския език, където принципът на аналогията е приложен в пълна сила. Първият пример е с английското название на вид паяк, разпространен в Южна Америка (лат. *Latrodectus mactans*), който е наречен Black widow (Черна вдовица), по аналогия с овдовяване при хората и характерния му черен цвят, макар и асоциацията да е доста крайна вследствие на факта, че женската изяжда мъжкия. Вторият пример е английското название на разпространената в България т. нар. “качинка” (лат. *Cheilomenes*), а именно ladybug (бръмбара на Дева Мария), ladybird (птичката на Дева Мария), ladyclock (навярно свързано с cloak - англ. плащ), макар и с променен правопис, вероятно плаща на Дева Мария), lady cow (близо до бълг. божа кравица), lady fly (хвъркатото/мухата на Дева Мария), благодарение на различни асоциации, в чиято основа лежи връзката между този вид бръмбар с lady, в този случай Дева Мария. Последният пример е избран като най-красноречив и хвърлящ светлина върху асоциацията по сходство, залегнала в наименоуването на неизвестни обекти с имена на вече познати ни такива. Видът опал, известен и в българския, и в английския език като тигрово око, е директна препратка към окраската и формата на познатото ни око на тигър.

Горепосочените примери ясно очертават изконната тенденция на човешкия мозък да възприема неизвестното чрез съпоставянето му с вече познатите и близки обекти от реалността, а това в най-общ смисъл е постулирано още от времето на Аристотел. И тъй като във всеки език характерната му понятийна система е културно и исторически обусловена и предопределена, използването на системата на функциониране на този присъщ за човека феномен би могло да послужи за по-успешно усвояване на чужд език въз основа на осъзнаване на пресечните точки и точките на разминаване в понятийната система на родния и на чуждия език.

Тази хипотеза намира подкрепа в краткия обзор, който предлагам върху теоретичната страна на въпроса и въведената в употреба терминология. През 1977 г. екип американски психолози и лингвисти провежда изследване, чийто основен извод е, че среднестатистическият естествен англоговорящ носител на езика измисля около 3000 метафори на седмица¹. При тази впечатляваща цифра от нови и не съвсем нови метафорични изрази, подчинени на неписаните правила за построяване на подобни изрази според понятийната логика на английския език, възможно ли е носител на езика да разбира носителите му? Очевидно е възможно, до известна степен благодарение на обобщени метафори (conceptual metaphors), въведени чрез предложената от Лейкф и Джонсън през 1980 г. теория на обобщените метафори. Според тях “метафората е навсякъде в ежедневието,

характерна не единствено за езика, а за мисълта и действията ни. Понятийната ни система, според която мислим и действаме, е дълбоко метафорична по своята природа” (Лейкъф и Джонсън, 1980). Двата автори предлагат множество обобщени метафори въз основа на корпус от изрази, характерни за английския език, които ги онагледяват. Техният последовател Золтан Ковачеч, който изследва разпространението на голям брой от тези метафори в различните езици, твърди, че следните обобщени метафори са характерни за английския, унгарския, полския, китайския и зулу, а именно:

[HAPPINESS IS UP]
[HAPPINESS IS LIGHT]
[HAPPINESS IS A FLUID IN A CONTAINER]

[ANGER IS A GAS IN A CONTAINER]
[LIFE IS A JOURNEY]

[ЩАСТИЕТО Е ГОРЕ]
[ЩАСТИЕТО Е СВЕТЛИНА]
[ЩАСТИЕТО Е ТЕЧНОСТ В
КОНТЕЙНЕР]
[ГНЕВЪТ Е ГАЗ В КОНТЕЙНЕР]
[ЖИВОТЪТ Е ПЪТУВАНЕ]

Всъщност при анализ на тези обобщени метафори е възможно да се намерят достатъчно изрази и в българския език, за да можем да твърдим, че те се вписват и в понятийната му система, като например “на върха на щастието съм”, “озарен от щастие”, “изпълнен съм с радост”, “преливам от щастие”, “ще се пръсна от яд”, “на кръстопът съм” и т. н.

Поради факта, че безспорно съществуват сходства между понятийните системи в различните езици, насочването на вниманието на обучаваните както към сходствата, а също и към различията в понятийните системи на изучаваните от тях чужди езици и родният им език, се очаква да доведе до по-успешно усвояване на чуждия език, както и към по-задълбочен анализ на съществуващите устойчиви словосъчетания в родния език, подчинени на сходни, но различни по своя културологичен и исторически характер обобщени метафори.

През 2000 г. Марсел Данези разграничава два типа владееене на чужд език, а именно езиково и понятийно. За Данези езиковото владееене на даден чужд език е в уменията за контрол върху повърхностната структура на езика, докато понятийното овладяване на чуждия език се изразява в уменията да се обвърже повърхностното ниво с прилежащата му понятийна структура. Поради недостатъчното овладяване на понятийната структура на даден чужд език се достига до често срещания проблем обучаваните да говорят на чужд език, като използват структурите му, но да мислят чрез понятията, характерни за понятийната система на родния им език.

Предварително изследване

Изследването бе проведено през учебната 2007 – 2008 г. Групата се състоеше от 15 студенти на възраст между 20 и 30 години, възрастни обучавани, които успешно се изразяват на родния си български език според правилата на понятийната му система и се стремяха да се изразяват по подобен начин и на изучавания от тях чужд език. Обучаваните бяха със средно ниво на владееене на английски език B1–B2 според Европей-

ската езикова рамка. Изследването имаше за цел да изследва съчинения на студенти, както и жанрово неструктурирани отговори на отворен тип въпроси и да потърси в тях характерни за понятийната система на английския език изрази, свързани с понятията, залегнали в темите, експонирани в заглавията. Темите на съчиненията бяха както следва: *Only people who earn a lot of money are successful* (Само който печели много пари, може да се смята за успял в живота), *Appearances are deceiving* (Външният вид лъже), *Hope and fear are inseparable* (Надеждата и страхът вървят ръка за ръка), *Sometimes ambition is a false friend* (Понякога амбицията е лош съветник), *Few wishes come true by themselves* (Желанията не се сбъдват сами), *Little knowledge is a dangerous thing* (Оскъдното знание е опасно нещо). На студентите бяха зададени следните въпроси: What is love? (Какво е любов?) What is hope? (Какво е надежда?) What is fear? (Какво е страх?) How important is intelligence for you? (От значение ли е за Вас интелигентността?) How important is money for you? (От значение ли са за Вас парите?) How important are words for you? (От значение ли са за Вас думите?)

Съчиненията бяха анализирани, като за отправна точка бяха взети под внимание речниковите единици, включени в два вида речници: BBI Combinatory Dictionary of English и Roget Thesaurus Dictionary of English Words and Phrases. Съобразно с включените в тях речникови единици бяха построени и очакванията за използвани от обучаваните лексикални единици и изрази. Предполага се, че тези речници са опора на боравещите с английски език и средство за обогатяване на речниковия състав и силата на изразителността при използването на езика. Смята се, че използването на тези речници в комбинация с монолингвални речници дават и възможността на обучаваните да се изразяват на английски език по начин, разбираем и близък до начина на изразяване на носителите на езика, като боравят с понятийната му система. Допълнително основание за използване на информацията от тези речници, както и за препоръката към студентите да се консултират с тях, е и възгледът, че речниците отразяват процеса на метафоризация на понятията в езика, като предлагат синоними, антоними, словосъчетания и гнезда, обхващащи производните форми на речниковите единици. Студентите бяха предварително уведомени, че се препоръчва използването на тези речници по време на работа върху писмените им задания, но за съжаление единици от тях се бяха съобразили с препоръката.

Темите на съчиненията бяха възприети като ключови понятия за целите на изследването. Очакваше се обучаваните да изкажат своето мнение по тях, като го подкрепят с конкретни примери. Според теорията за обобщената метафора за абстрактните понятия се говори чрез метафори, т. е. върху тях се пренасят признаците и действията на познати обекти въз основата на сходство, тъй като по този начин се отбелязва това, което е характерно за ситуацията, която се описва. Метафората компенсира и/или произвежда понятие, което позволява на боравещия с чуждия език да се изразява по начин, близък на начина на изразяване на носителя на езика. В този случай ключовите понятия обобщават идеите, заложили в заглавието, и тематично насочват към доказване на личната позиция, като с тях се асоциира употреба на изрази, които служат като примери за

изясняване на поддържаната теза. Например: при построяване на понятийната мрежа около понятията *fear* (страх) и *ill/bad* (нещастен) е възможно да се премине от мрежата на отрицателните емоции (*fear, sadness, unhappiness*) към мрежата на положителните емоции (*love, happiness, ecstasy*) и към конкретни проявления на двете противоположни емоции в конкретни ситуации. Като отправна точка за ключовите понятия са използвани понятийни мрежи, изградени от предложените в двата речника синонимни изрази и словосъчетания, служещи за справка на обучаваните.

В голям процент от случаите неточностите в употребата на дадени колокации се дължат на непълното усвояване на смислоразграничаващите елементи в лексикалните единици на чуждия език. Например, макар и в българския език да съществува разграничението между реклама и обява, неправилно се използва английският глагол за „излъчвам” с „обява” и „гледам по телевизията” отново с „обява” (*to broadcast an advert; to watch commercials and adverts*). Очевидно поради неусвояване на разликата в понятията както на родния, така и на чуждия език обучаваните не долавят разликата между двете понятия и ги поставят под един и същ общ знаменател, което в много от случаите може да доведе до пълно замъгляване на смисъла и невъзможност за кохерентно и ясно изказване на английски език. И тъй като обучаваният няма достатъчните познания да се изрази на съответния чужд език и най-често не желае да се консултира с речник, който би му помогнал да си изясни смисъла на понятието в понятийната система на чуждия език, той пренася понятието от понятийната система на родния си език и прави буквален превод на колокациите, в които то се появява.

Неразличаване на синонимните изрази е вероятно една от възможните причини за чести грешки от типа *“to obey a temptation”, “to meet a temptation”,* вместо *“to yield to a temptation”*. Съществуват изрази, дори и нетипични за английския език, като например *“to cope with a temptation”* (справям се с изкушение), при които смисълът не се загубва, а напротив, те биха могли да се приемат за метафорични и продиктувни от желанието да се намери заместител на идеята. За съжаление в използвани от обучаваните изрази като *“to subdue to one’s fears”* (*to subdue* – покорявам, подчинявам) смисълът изцяло се губи поради очевидната липса на познания върху възможността *“страховете”* да се свързват с глагола *“покорявам”* на английски език, както и на български език, където също колокацията изглежда нетипична. Глаголът *“subdue”* се свързва на английски език с *“excitement”* или *“passions”*, докато *“fears”* се свързва с глагола *“suppress”*, които са пример за асоциация по подобие. Вероятно този тип грешки да се дължат на интерференция от родната понятийна система, но дали те биха могли да бъдат избягвани, ако у обучаваните се създадат навици за по-успешно боравене с речници и справочници, подлежи на по-нататъшно изследване.

Влиянието на понятийната система на българския език върху познанията на обучаваните е особено силно. В желанието си да пренесат точно понятийната мрежа, характерна за ключовата дума *„красота”,* те използват английския глагол за *„оценявам”,* който в понятийната система на английския език е невъзможно да влезе в колокация с *„красота”,* макар и *“оценяването”* да е част от семантичния корен на понятието *“красота”*

от гръцкия корен на думата. По същия начин се използва и българизмът „доказване в обществото” (to prove oneself in society), чийто буквален превод не носи същия смисъл при буквален превод на английски език. „Изграждане на характера” (mistakes build our character) чрез правене на грешки също се дължи на пренос от понятийната система на родния език в понятийната система на чуждия език, както и „да се задържи успехът” (to keep success), „материално състояние” (material condition), „промяна в инстинктите” (change the instincts), „широки познания” (wide knowledge), „нещо се случва без знанието ни” (without our knowledge), „да се даде максимумът от усилията” (to give the maximum of one’s possibilities), където погрешно е използвано съществителното „possibility” като превод на „усилия”, „думи, казани навреме и намясто” (words said on time and place they should be said), „боря се да осъществи желанията си” (fight to make the wishes come true) и т. н. Тези конкретни примери могат да се разглеждат като асоцииране на понятия, но те се асоциират метафорично на родния език и денотативно се пренасят в чуждия език, т. е. в повечето случаи обучаваните превеждат буквално, като не са малко случаите, в които се избира и неподходяща дума, с която да предадат желания от тях смисъл.

Липсата на характерни изрази, поговорки или известни цитати, свързани с темите, говори и за доста ограничени познания в областта на културното и историческото наследство на изучавания език от страна на обучаваните. Образността и метафоричността на изразяване в направените опити за използване показва несигурност в използването на образи и метафори и в повечето случаи се избягва употребата им. Богатството и образността, характерни за понятията в английски език, до голяма степен липсват в анализираните писмени работи.

Върху електронния корпус на Лейкоф² и приноса на Золтан Ковачеч за обобщените метафори в английския език се основаваше анализът на втория корпус от емпирични данни с цел установяване доколко обучаваните на ниво B1–B2 по Европейската езикова рамка си служат с метафорични изрази в кратките отговори на горепосочените въпроси. За справка на анализа бяха предпочетени посочените по-горе източници, тъй като функциониращите обобщени метафори, свързани с абстрактните понятия, до голяма степен функционират както на родния, така и на чуждия език, обусловени от спецификата им. В отговорите бяха анализирани употребените изрази за установяване на наличието на метафорични изрази, използвани в съответствие с понятийната система, функционираща в английския език. В резултат на информацията относно обобщените метафори, които обуславят използването в английския език метафорични изрази, свързани със зададените въпроси, се получиха следните резултати.

Въпросите, зададени на анкетираните, бяха с цел те да изразят най-общо мнението си какво са за тях *любов, надежда, страх, интелигентност, пари и думи* без предварителна подготовка по зададените теми. Понятията „любов”, „надежда”, „страх” и „интелигентност” се отличават с по-висока степен на абстрактност от понятията „пари” и „думи”, които са по-конкретни. При метафорите абстрактните понятия се характеризират с познати качества на конкретни понятия, което улеснява възприемането им. Съответствията между абстрактната сфера (сферата на целта) и конкретната сфера (сферата на източника) изграждат възприятието на съответното абстрактно понятие. С цел анализ на отговорите бяха разгледани обобщените метафори, реализирани в редица езиковите изрази на английски език, свързани с горепосочените абстрактни и

по-конкретни понятия. Ако е възможно да се говори за построена представа на дадено понятие в определен език, то би могло да се вземе като обективно състояние на подобна представа наборът от обобщени метафори, определени въз основа на езиковите изрази, които се употребяват от носителите на езика. В такъв случай предложените в сайта на Лейкоф примери, както и данните, приведени от Золтан Ковачеч, могат да се смятат до голяма степен за меродавни за възприятието на понятията.

В отговорите си студентите си служат доста ограничено с понятието, макар и най-вероятно да са се сблъскали с теми, да са слушали разговори и да са чели статии, в които биха могли да срещнат множество изрази и гледни точки.

Например, в отговорите на въпроса за *надежда* понятието се използва единствено и само като подлог, което говори за определен вид метафоризация, т. е. абстрактното понятие “надежда” се възприема като човек и му се приписват действия като “give” и “depend”. Но същевременно употребата на понятието е доста ограничена. Липсват изрази като “to nurse a hope”, “to cherish hope”, “ardent hope” и т. н., в които познатото и близко поведение на човека, като например в “nurse” (буквално “отглеждам”, “кърмя”), се прехвърля върху абстрактното съществително “надежда”. В същото време, съдейки от колокацията в български език, че “надеждата” се “храни”, не се забелязва и опит за предаване на подобно схващане на английски език. Отговорите остават на ниво буквализъм и избягват метафорични изрази, та дори и неточни за чуждия език. Едно от възможните обяснения е, че поради несигурност в употребата обичаваните се страхуват от проява на творчество, като се придържат към прости и неметафорични изрази, в чиято правилност са донякъде сигурни.

На базата на направените наблюдения стигнахме до следните два извода: избягва се използването на метафорични изрази и се долавя несигурност при употребата на метафорични изрази, която води и до грешки в подбора на лексиката и до граматични неточности. Макар и да се запознават с автентични текстове/материали за четене и слушане върху разнообразни теми в езиковите комплекси за обучение по английски език на ниво B1–B2, обучаваните очевидно разчитат на образността/метафоричните изрази на родния си език, като се опитват да ги предават на чуждия език.

Практически идеи и методически техники

В последната част на настоящата статия се предлагат някои техники, които подпомагат усвояването на смисъла и значението на метафорични изрази, както и преодоляването на несигурността при употребата на метафорични изрази от обучаваните по английски език на ниво B1–B2. На първо място това е показването как чуждият език използва или закодира понятията в метафоричните изрази. Този тип насочване на вниманието на обучаваните към метафоричните изрази, срещайки се в различни автентични текстове, е сравнително лесно приложим на практика благодарение на множеството такива материали – например статии от вестници и списания в интернет, които биха могли да се адаптират за съответното ниво, като се запазят съответните метафорични изрази. Предлагаме конкретен тип задача, която се изпълнява след занимания и дискусии на различни изрази от сферата на спорта и употребата им в други сфери на живота. Подобна задача е свързана с показване или по-скоро разясняване как функционира понятийната система на чуждия език, а именно: *Моля, обсъдете значението и употребата на изразите, характерни за различни спортове, и уточнете в кои други сфери на живота*

са използвани. Дайте и свои примери:

“His argument was completely off base”;

“Life is not **a spectator sport**”;

“The election campaign was a **close race**”;

“Candidates had to **play it safe** to gain the support of the public”

Следващото предложение е изграждане на стратегии за разпознаване на метафорични изрази и характерните за изучавания език асоциации като например следните идиоматични изрази:

“Smoke was coming out of his ears.”

“He is smoldering with anger.”

“She was fuming.”

“Hey, I’m burned up!”

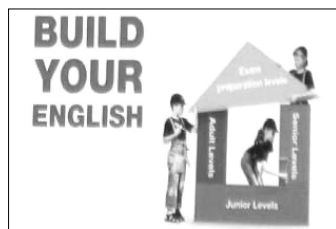
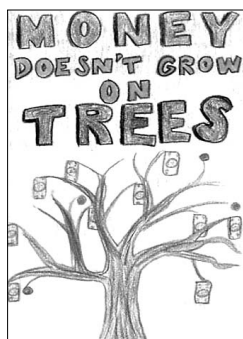
След срещането им в автентичен текст, разпознаването им от обучаваните, обсъждане и насочване на вниманието към определена характеристика, обучаваните сами стигат до заключението, че в английския език гневът се асоциира с огън. Такъв тип дискусии неизменно включват обсъждане на приликите и разликите в понятийните системи на родния и на чуждия език, като особено подходящи в този случай са пословици и поговорки, които не подлежат на дословен превод, като същевременно могат да присъстват или отсъстват от понятийната система на съответния чужд език. Подобни примери за близки и далечни еквиваленти са следните поговорки на английски и български език:

“Приятел в нужда се познава”/“A friend in need is a friend indeed”

“Много баби, хилаво дете”/“Too many cooks spoil the broth”

“Да не съм вчерашен”/“I’m not from yesterday” (буквален превод, лишен от всякакъв смисъл)

И на последно място, безспорно огромна роля в усвояването на чуждия език играе визуализацията. Може да се използват реклами, характерни за културата на чуждия език (в случая английски език), в които значението на метафоричните изрази да се обсъжда, като по този начин обучаваните ще са в състояние сами да определят какво е значението на нови за тях метафорични изрази, с които ще се срещат в бъдеще. Например с рекламната за спестявания по-долу биха могли да се онагледят метафоричните изрази “to grow money” и “to grow savings” и пословицата “Money doesn’t grow on trees” по напомнящ се начин.

Насърчаването да се използват изрази, които да отговарят на понятийната система на чуждия език, макар и да не се употребяват от носителите на езика, е особено важно, тъй като изказванията би следвало да са разбираеми и да не предизвикват срыв в комуникацията. Обсъждането на реклами, подобни на постера, гласящ BUILD YOUR ENGLISH, са от особено значение за развиване на усета у обучаваните за допустима изобретателност при представяне на идеите си или за необходими разяснения при използване на характерни за родния език възприятия, които не съществуват в понятийната система на чуждия език.

Заклучение

Направените изводи и предложения в настоящата статия се основават на приноса на Лейкф, Джонсън, Ковачек и Данези в областта на обобщените метафори и понятийното владение на чужд език. Въз основа на направените изводи от проведено изследване върху писмени работи и кратки отговори на поставени въпроси, дадени от обучавани по английски език на ниво B1-B2 от Европейската езикова рамка, статията предлага възможни упражнения, които да помогнат на обучаваните да се ориентират в понятийната система както на изучавания от тях английски език като чужд език, така и в понятийната система на родния им български език.

БЕЛЕЖКИ

¹Преводите в настоящата статия са на автора.

² <http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/>

ЛИТЕРАТУРА

- Данези 2000: *Danesi, M. Semiotics in Language Education, Mouton de Gruyter*
Ковачек 2002: *Kovecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction, Oxford University Press*
Лейкф и Джонсън 1980: *Lakoff, G. and Johnson, M. Metaphors We Live By, Chicago: University of Chicago Press*
Ницолов и колектив 1973: *Ницолов, Л., Георгиев, Л., Джамбазки, Х., Спасов, С. Речник на литературните термини, Издателство "Наука и изкуство"*
Полио и колектив 1977: *Pollio, Barlow, Fine & Pollio, Figurative Language in Psychology, Psychotherapy and Education, Hillsdale*